

mr. amra imamović

religija kao temeljno određenje čovjeka

Religija je prirođena čovjeku. Ona predstavlja samu suštinu čovjekovog bića.

Fenomen religioznosti ne samo da je teoretski zanimljiv nego on ima višestruku praktičnu punovažnost, budući da zahvaća čovjekov život u nepodijeljenoj cjelini. Baš zbog njene specifičnosti i složenosti religijsku stvarnost je teško podvesti pod jednu jedinstvenu definiciju. Tražiti univerzalnu i općeprihvatljivu definiciju predstavlja podjednako izazov kao i traženje svetog grala. Zbog toga su teologija, filozofija, historija, sociologija, psihologija, antropologija i druge discipline ponudile, gledom na subjekt i objekt, različite često oprečne definicije religije. Tako se teolozi bave samim sadržajem vjere, antropolozi opisuju vjerovanja i vjerske prakse koje zatiču u životnim zajednicama, historičari opisuju religiju u okvirima sakralnog iskustva, sociolozi naglašavaju društveni vid religijskih iskustava, filozofija u okvirima racionalne spoznaje i teodicijskih zaključaka. Vidjeti više u: Jukić, 1997, 23.

Na svom putu mukotrpnog ozbiljenja religije su uvijek bile izraz univerzalnog. U toj svojoj univerzalnosti religija je prisutna i duboko povezana sa svim segmentima ljudskog, života, povezana je s umjetnošću, književnošću, organizacijom ljudskog života, pa i sami počeci znanosti potječu upravo iz religioznih svjetonazora.

Šta je to što nam dokazuje da je čovjek svuda i uvijek religiozno biće i da je religija temeljna čovjekova karakteristika?

Da je čovjek po svojoj prirodi religijsko biće (*homo religiosus*), svjedoče nam, između ostalog, sveti spisi.

Sveti spisi

Svaka religija, bilo da se radi o objavljenim (*monoteističkim*) religijama, ili religijama koje prema uobičajenim tipologizacijama nazivamo *prirodnim religijama*, poput hinduizma, budizma, zoroastrizma, nezamisliva je bez učenja o tome šta je Apsolutno, a šta je relativno, jedino se njihova (Bog-čovjek) suodnosnost razlikuju od jedne tradicije do druge.

Kod prirodnih religija ta veza ide odozdo prema gore – čovjek svojim vlastitim naporima pokušava pronaći „Božanski pečat“ u prirodi, pokušava kroz mnoštvo pronaći Jedno. U monoteističkim religijama uzročno-posljedična veza ide odozgo prema dolje – Bog se Svojom objavom, Svojim govorom, obraća ljudima, poziva ih, upućuje i od njih zahtijeva jedan specifičan oblik religijskog ponašanja, sadržanog u sistemu vjerovanja i vjerezakonu. Zbog toga su antropološki i etički aspekti naglašeni u svim svetim spisima, bez obzira o kojoj se religiji radilo.

U prirodnim religijama poput zoroastrizma, hinduizma, budizma i dr., čovjek Božanskom biću daje ime, poštuje Ga i zahvaljuje Mu se na blagodatima, prinosi žrtve da bi Ga udobrovoljio, ali i strahuje od strašne osvete za učinjene prijestupe.

U monoteističkim religijama Objava je univerzalno sredstvo pomoću kojeg se čovjek pokušava približiti Bogu.

Islamu je strano učenje koje zagovara da se ljudski rod razvijao postepeno od politeizma do monoteizma.

Čovjek jeste povremeno pravio avanture kroz religijsko područje i skretao s Pravog puta, nakon čega bi Allah, dž.š., na čovjeka, putem Svojih vjerovjesnika, djelovao Svojom Božanskom pedagogijom podsjećajući ga na njegovo izvorno porijeklo.

Po islamskom doktrinarnom učenju, ljudska duša spoznala je svog Gospodara još u preegzistenciji, prije nego što je čovjek rođen na ovom svijetu, što znači da mu je nadnaravni svijet prirodan i blizak njegovom intelektu.

U Kur'anu, svetoj knjizi muslimana, na čijim stranicama ajeti o čovjeku zauzimaju središnje mjesto, Allah, dž.š., kaže: *Ti upravi lice vjeri, kao pravi vjernik, vjeri, djelu Allahovu, prema*

kojoj je On ljude načinio – ne treba da se mijenja Allahova vjera, jer to je prava vjera, ali većina ljudi to ne zna! (30, 30)

Također, i u Poslanikovom predanju imamo dokaz da je *fitra* „ugravirana“ u svako ljudsko biće samim njegovim rođenjem: „Svako dijete se rađa s fitrom. Zatim ga njegovi roditelji učine židovom, kršćaninom ili vatropoklonikom.“¹ (*Sahihu-l-Muslim*; 1930, 207)

Islam kao primordijalna religija, utemeljena na tevhidu, započela je s Ademom, a.s.

Adem, a.s., bio je prvi čovjek, prvi namjesnik, prvi poslanik monoteist (muwahid) od samog početka čovječanstva. Prvi čovjek jeste, na početku vremena, pogriješio oglušivši se o Allahovu, dž.š., naredbu, ali se i pokajao i iskreno zatražio oprost od svog Gospodara, Koji mu je bezuvjetno obećan, na šta nam nedvosmisleno ukazuje slijedeći kur'anski ajet: *I Adem primi neke riječi od Gospodara svoga, pa mu On oprosti; On doista prima pokajanje, On je milostiv.* (2, 37)

Dakle, islam kao primordijalna religija, koja je i utemeljena na univerzalnom suodnosu Boga i čovjeka, ne posmatra čovjeka kroz prizmu istočnog grijeha, već ga posmatra u svojoj prvobitnoj *fitrah* prirodi. Drugim riječima, on ne motri čovjeka u njegovoj apsolutnoj iskvarenosti, već ga motri kao Božijeg namjesnika na Zemlji (*khilafatu'llahu*). Zato će Schoun F. (2008, 17) reći: „Ne previđajući na bilo koji način ograničen i slab aspekt ljudske prirode, islam ne motri čovjeka u njegovom aspektu iskvarene volje, nego ga bitno gleda kao teomorfno biće koje, kao namjesnik (*halifa*) Božiji na Zemlji, predstavlja središnju teofaniju (*tajalli*) Božijih imena i atributa.“

Kako smo već naglasili, islam je religija koja je utemeljena na tevhidu – vjeri u Jednog Allaha, pa, u skladu s ovim učenjem, sam Allah predstavlja središnju zbilju ove religije.

U kršćanstvu središnju dimenziju predstavlja Kristova osoba i kraljevstvo Božije, u koje će moći ući samo pozvani – *kletoi*, oni pozvani koji se odazovu. Zbog prvobitnog grijeha,

¹ Prema islamskom učenju, sva djeca, bez obzira kojoj religijskoj skupini njihovi roditelji pripadaju, idu u Džennet ako umru prije nego što dožive doba zrelosti, odnosno vlastite odgovornosti, ili, kako to kaže imam En-Nevevi, sve dok osoba svjesno ne izrazi svoje vjerovanje.

po kršćanskom naučavanju, čovjeku je potrebno čudo da se spasi. To čudo ogleda se u krštenju i posvetnom pomazanju, pomoću čega biva iscijeljen, dok kroz sudjelovanje u životu i žrtvi Kristovoj on biva spašen.

Prema islamskoj doktrini, Krist/Isa, a.s., ne smatra se spasiteljem, on je vjeronavjestitelj, a nikako utjelovljenje.

U Kur'anu stoji: *Mesih, Isa, sin Merjemin, samo je Allahov poslanik, i riječ Njegova koju je Merjemi dostavio, i Duh od Njega.* (4, 171)

Tajanstvo teofanije, očitovanja Duha Svetoga pod vidljivom prilikom Džibrila koji se ukazuje Merjemi, njegovo „udahnuće“ u Merjemu koje od Isaa čini *Ruh Allah*, Duha Božijega, to tajanstvo kršćani nisu mogli motriti na razini arcane, oni su ga motrili na razini očevidnosti. Njihova dogma izazvala je materijalno rađanje jedinog Boga na Zemlji. Oni su govorili o očinstvu, materinstvu i sinovstvu; oni su posvjedočili trećeg od trojice (Corbin, 2000, 288).

Islam ne poznaje čudotvorno spasenje. Spas u islamu prvenstveno zavisi od čovjekove vjere (*iman*) i dobrih djela (*ihsan*).

Čin spasenja podrazumijeva slobodnu volju, koja se upravo ugleda u odgovornosti za vlastite greške, pa je tako potencijal za spasenje prirodan samom čovjeku, kroz sljedeće i primanje uputa koje su čovjeku dostavljene Objavom² i Predanjem, štaviše, po islamskoj doktrini, neprihvatljivo je da cijeli ljudski rod bude kažnjen za greške koje su drugi počinili.

U Kur'anu se kaže: *I kad tvoj Gospodar iz kičme Ademovih sinova izvede potomstvo njihovo, On ih pozva da svjedoče o samima sebi: „Zar nisam Ja Gospodar vaš?“, na šta oni odgovore: „Jesi, zaista svjedočimo o tome!“* (7, 172)

U ovom ajetu jasno se raspoznaje savez koji postoji između Allaha, dž.š., i čovjeka kao takvog, a nikako između pojedinačne rase ili plemena. Ovim savezom čovjek prvenstveno, po iskonu svoje prirode, prihvata i svjedoči *tevhid*, vjeru u jedinoću Gospodara svih svjetova.

² Nasr će kazati da ustvari postoje tri velike objave, budući da su stvaranje i Objava neodvojivi: *kosmos*, knjiga koju treba čitati i dešifrirati, *ljudsko stanje*, unutarnja knjiga duše, koju nosimo u sebi, i napokon *svete knjige* koje su od Boga došle da vode čovječanstvo kroz vrijeme, odnosno one predstavljaju ključeve za čitanje drugih dviju knjiga, knjige kosmosa i knjige duše (Nasr, 2002, 27).

Ideja saveza naglašena je i u Starom zavjetu, koji je sklopljen između Boga i Izraela. Savez³, *berit*, u židovskom vjerovanju, predstavlja privilegirano mjesto susreta Bića i bića. Židovi vjeruju da život u savezu s Bogom osigurava besmrtnost.

Na temelju izloženog može se zaključiti da islamska učenja i zakoni islama, kao prve i posljednje primordijalne religije, stoje u potpunoj harmoniji s normalnom, prirodnom inklinacijom ljudske fitre za vjerovanje i pokoravanje Gospodar. U prilog navedenog citirat ćemo Nasra (2007, 157) koji kaže: „Islam je Božija objava, koja je spuštена kao sjemenka u srce čovjeka koji je primateljka božanske poruke. Čovjek je primatelj. On ne može razbiti tu primateljku; on jedino može očistiti je i isprazniti od jedne supstance koja ispunjava srce, kako bi ono postalo spremno primiti Božanski nektar. Pražnjenjem pehara čovjek postaje spreman primiti poruku Neba. Tim pražnjenjem on postaje njivom spremnom da u njemu bude zasijano sjeme Božije. Sjeme islama položeno je u čovječije srce kroz Kur'an njegovim širenjem među ljudima, to jest kroz Poslanika, a.s. Iz tog sjemena niknulo je duhovno stablo koje je stvorilo jednu od najveličanstvenijih civilizacija u historiji, stablo pod čijom sjenkom danas živi i umire značajan dio ljudske vrste, pronalazeći ondje smisao i puninu života.“

Spoznajno iskustvo svjetskih mislilaca

Istaknuti svjetski mislioci svjedoče o stalnosti religijskog fenomena.

Religija kao iskustvo ljudskog duha i kao fenomen koji ostavlja duboke tragove, kako na pojedinca, tako i na društvo bila je u središtu zanimanja istraživača različitih idejnih profila. U narednim riječima istaknut ćemo neke od tih istraživača.

³ Stari zavjet upotrebljava riječ *berit* da izrazi povezanost između Boga i Njegova naroda. Izraz „savez“ jeste tehnički pojam za označavanje odnosa između Boga i ljudi. On je preuzet iz ljudskog socijalnog iskustva, iz činjenice ugovora i saveza među narodima i pojedincima. Religijska upotreba ovog izraza odnosi se na posebni tip saveza u kojem jedan partner poduzima prvi korak te postavlja uvjete. Zato Bog postavlja uvjete i traži od naroda da poštuje savez, a On se obavezuje obećanjima da će uvijek štititi svoj narod (Harrington, 1987, 157).

Još u antičkom dobu čuveni Sokrat⁴, filozof, učitelj Platonov, poistovjećivat će *Boga s vrhovnim dobrom*. Platonova filozofija idealizma imala je velikog utjecaja na kršćansku, a kasnije i islamsku filozofiju i teologiju. Platon smatra da je poželjno da se čovjek bavi mišlju o *vječnim istinama*. On je u svom naučavanju zagovarao ideju da je tijelo prolazno, a duša besmrtna. Bez obzira na, u religiološkom smislu, problematičnosti Platonovog učenja o čovjeku, ovdje ga poentiramo, jer upućuje na čovjekovu besmrtnost i u određenom smislu transcendentnost.

Drugi antički filozof koji je imao veliki utjecaj na kulturu Zapada bio je Platonov učenik Aristotel.⁵ Aristotel će reći da je po svojoj naravi čovjek transcendentno biće,⁶ iz čega će Toma Akvinski izvesti svoju definiciju čovjeka koji je „Capax Dei“, otvoren za transcendenciju, sva viša duhovna iskustva, religiju, prije svega, drugoga.

O čovjeku kao religioznom biću govorili su i pisali brojni srednjovjekovni kršćanski i islamski filozofi, kao što su: Aurelije Augustin, Toma Akvinski, Ibn Arabi, Ibn Sina, El-Farabi. Oslanjajući se na Kur'an i Bibliju, oni su se bavili problemima koji su zajednički i religiji i filozofiji, kao što su: Bog, svijet, individualna duša, dobro i zlo, slobodna volja i život poslije smrti.

Fenomen religioznosti zaokupljao je, i još uvijek zaokuplja, psihologe, antropologe, historičare, sociologe, koji također u svojim djelima govore o čovjeku kao prirodno religioznom biću (*naturaliter religiosus*).

Tako će Džeјms Teјlor, jedan od utemelјivača znanstvenog dokazivanja porijekla religije, Max Müller utemelјitelj

⁴ Prije Sokrata vjerovalo se da je sve nastalo iz jednog ili iz nekoliko od četiri osnovna elementa: zraka, zemlje, vatre i vode. Nakon pada Atene, protiv Sokrata podignute su optužbe zbog nepriznavanja bogova koje je poštovala država i uvođenje novih božanstava, odgajanja u ateizmu kojim je iskvario mlade ljude tako da nisu mogli postići biti dobri građani (*Religije svijeta*, 1987, 102).

⁵ Aristotel (384.-322. p.n.e.) rođen je u Stagiru u Makedoniji. U 17. godini života postao je Platonov učenik. Utemeljitelj je različitih naučnih disciplina: fizike, astronomije, psihologije, biologije, anatomije; prvi je napisao teoriju o pjesničkoj umjetnosti i definirao predmet i granice metafizike, koju je nazvao prvom filozofijom. Optužen je za bezbožništvo i bio prisiljen na izgnanstvo u Halduku, na grčki otok Eubeju, gdje je i umro godinu dana kasnije (Koplston, 1988, 312).

⁶ Islam je bio duboko zainteresovan za mudroslovna pitagorejsko-platonička učenja i za aristotelijanske škole, upravo zato što su naučavale i svjedočile o Božijem jedinstvu.

moderne nauke o religiji – religiologije, Mirča Elijade, veliki historičar religije, Edmund Burke i Yi Fu Tuan, u svojim djelima govoriti o čovjeku kao prirodno religioznom biću.

Naravno, bilo je i onih, poput Sigmunda Freuda, koji su imali negativno mišljenje o religiji, nazvavši je *iluzijom bez prave budućnosti*, iluzijom koja *ljudski um udaljava od istine i stvarnosti*. On je želio dokazati da je pokretačka snaga ljudskog duha libido, neka vrsta spolne energije, a da pojam Bog izvire iz odnosa prema njegovom ljudskom ocu. Ovo mišljenje, o religiji, kasnije će preuzeti preteče marksizma smatrajući religiju opijumom za čovječanstvo.

Kultura i umjetnost

Nema nikakve dvojbe da je religija u svojim očitovanjima od davnina zaokupljala čovjekovu pažnju. Već smo rekli da je duboko zasječena u sve segmente ljudskog života. Literatura i književnost, kultura i umjetnost, fenomenologija jednog geografskog prostora⁷ svjedoče, na sebi svojstven način, da čovjekov život nije moguć bez religije. Štaviše, ona je stvorila i razvila brojne jezike i, kao takve, učinila ih svetim. Kultura i umjetnost proistječu iz čovjekove duhovne potrebe. Čovjek svoje najljepše slike, knjige, kompozicije, građevine upućuje Bogu pokušavajući pritom uspostaviti konekciju između čovjeka i Boga.

Začetak kulture započinje prologom na nebu, sjećanjem na čovjekovo stvaranje i nastanak u praiskonu i prožima svaki izraz ljudske duše.

Najljepše građevine svijeta, kao što su džamije, katedrale, sinanoge, svjedoče na jedan specifičan način o tom prologu, ali i o tome koliki je utjecaj religija imala na arhitekturu.

Umjetnost u kršćanstvu i budizmu počiva na arhitekturi, ikonoslikarstvu i skulpturi.

Simbolika kršćanskog hrama poistovjećuje se s tijelom Isusovim. Za razliku od kršćanstva, islamska umjetnost⁸ polazi

⁷ Pojedini dijelovi geografskog toposa, zavisno od religijske kulture, redovno hodočaste: rijeku Gang, Sinaj, Meku, Vatikan itd. te su na takav način ta mjesta postala svetim.

⁸ U svom djelu *Islamska umjetnost i duhovnost* S. H. Nasr razlučuje svetu umjetnost islama i tradicionalne islamske umjetnosti. Nasr ističe da je sveta umjetnost izravno povezana sa središnjim praksama religije i prakticanjem duhovnog života,

od tevhida, potvrđujući da je Allah Jedini, Apsolutni, Stvaralac, Gospodar svega što postoji.

U islamu džamija ne simbolizira Poslanikovo tijelo, kao što u kršćanstvu simbolizira crkva Isusovo tijelo. Džamija, kao isključivo hram Božiji, predstavlja mjesto smiraja duše, mjesto onog tajanstvenog šaputanja između roba i njegovog Gospodara, to je i pribježište od materijalnih preokupacija svakodnevnog života.

Gradnja visokih munara u islamu ne predstavlja nikakvu želju za dominacijom, već, kako bi to rekle sufije, vječitu čežnju *salikovu*⁹ za osvajanjem *mističnog Sinaja*, kako bi njegovo nesavršeno sopstvo izbljedjelo pred savršenim, svijetlosnim Licem Božijim.

Najbolja djela, poput Rumijeve *Mesnevice*, Mocartovih simfonija, Ikbalove *Džavidname*, Eliotove *Puste zemlje* nastala su pod utjecajem religije, te se i danas doživljavaju kao blago cijelog čovječanstva.

Kur'an i Biblija, dvije svete knjige, prevedene su na mnoge jezike svijeta. Zapadnoevropska literatura puna je biblijskih mitova variranih na mnogo načina, ritmova psalmi, tužbalica i oda.

Najčešći mitovi zapadnoevropskog slikarstva i kiparstva jesu Posljednja večera i Kristovo raspeće, koji se susreću gotovo u svakom gradu na Zapadu.

Kur'an je knjiga koja se najviše proučavala i izučavala, njegovi odlomci ukrašavaju džamije, kuće, škole, ukrasne predmete i tkanine. Njegovi ritmovi upleteni su u mnoga književna, prozna i pjesnička djela. Upravo učenjem odlomaka iz ove svete knjige započinje, ali i završava, život čovječiji.

obuhvatajući umjetnost kao što su: kaligrafija, džamijska arhitektura i kur'anska psalmodija. Tradicionalna islamska umjetnost obuhvata sve forme vizuelnih i zvukovnih umjetnosti – od oblikovanja vrta do poezije, koje također, na svoj način, odražavaju principe islamske Objave. U određenom smislu, nadalje ističe Nasr, sveta umjetnost je srce tradicionalne umjetnosti, ona izravno odražava principe i norme što se više odražavaju u cijelom domenu tradicionalne umjetnosti (Nasr, Sarajevo, 2005).

⁹ Salik, duhovni putnik, slijedi onu bivstodavnu stazu gnostika u strogom smislu riječi (Arif) čiji ga molitveni ritam uzdiže i preoblikuje iz stanja moralno posrnulog čovjeka, Adema, Zemljanina, Adema našeg ciklusa ili naših vremena u stanje duhovnog, promordijalnog, svjetlosnog, transcendentnog čovjeka (Adam ruhi, Adam nurani, Adam mutlak), koji jeste Homo verus, Homo perfectus ili Homo universalis (Hafizović, 1999, 9).